

L'ÚS SOCIAL DE LA LLENGUA CATALANA

Conscient de la seva responsabilitat en allò que afecta la normativa i la normalització de la llengua catalana, l'Institut d'Estudis Catalans ha cregut oportú fer públiques algunes consideracions que ajudin a ponderar adequadament la situació de la nostra llengua pel que fa al seu ús social, a identificar els problemes amb què s'enfronta i a esperar l'estudi i l'execució de les solucions més adients.

1. Un balanç de l'ús del català durant el segle XX

1.1. Un segle de trasbalsos

La nostra societat i la seva llengua s'han vist afectades per les grans transformacions que han sacsejat totes les societats del nostre entorn, com ara la urbanització i els grans desplaçaments de població, la industrialització, el desenvolupament científic i tecnològic, la terciarització, l'auge del turisme, l'aparició de nous mitjans de comunicació, l'escolarització i l'alfabetització generalitzades, l'increment exponencial de la mobilitat, l'aparició de la societat de consum, el desenvolupament progressiu de l'Estat de benestar, la modificació de l'estructura familiar i dels rols socials de dones i homes, infants, adults i gent gran, i la nova immigració. Totes aquestes transformacions han generat, arreu del món occidental, canvis lingüístics de grans dimensions: una part del patrimoni lingüístic més lligat al món rural tradicional ha reculat, probablement d'una manera irreversible, i, alhora, hom ha vist aparèixer noves varietats i maneres de comunicar lligades als contextos socials i interactius, com ara nous etnolectes o registres propis dels mitjans de comunicació.

L'evolució lingüística és consubstancial amb qualsevol idioma, per més que sovint els seus protagonistes la percebin negativament. L'abast i la direcció de les transformacions experimentades en el si de la comunitat catalanòfona s'expliquen en bona part en el marc de les polítiques desenvolupades pels diferents estats en què aquesta es reparteix. Unes polítiques que, amb comptadíssimes excepcions, han perseguit obertament fer desaparèixer el català i substituir-lo per les diferents llengües estatals hegemòniques. Aquestes polítiques han estat desenvolupades —sovint— en contextos de manca de democràcia i de canvi demogràfic, factors que han privat els catalanoparlants d'exercir plenament els drets lingüístics i d'oposar-se d'una manera efectiva a les pressions constants dels diferents poders estatals. Aquestes polítiques venien de temps enrere, però és a partir del segle XIX i sobretot del XX que

s'han pogut servir de les eines més eficaces per a assolir els seus objectius —com ara uns aparells estatals desenvolupats, l'escolarització, el control dels mitjans de comunicació o la intervenció en la vida econòmica; unes eines emprades amb profusió a l'Estat espanyol durant el llarg període d'intent de genocidi cultural i lingüístic provocat pel règim dictatorial franquista entre 1936 i 1975.

Totes aquestes polítiques han assestat uns cops duríssims a la llengua catalana: han condicionat enormement el desenvolupament del català com a llengua de cultura i hi han impedit l'accés normal de la població; han provocat la interrupció de la transmissió intergeneracional del català a diversos indrets de l'àrea lingüística; han dificultat la incorporació dels nouvinguts a la llengua i la cultura pròpies del país. Tot plegat ha empès el català a un estat summament greu. Així, a causa de les polítiques esmentades, la comunitat lingüística catalana ha passat durant el segle XX a un estadi en què hom pot témer seriosament per la seva sostenibilitat futura, i això precisament durant el segle en què l'extensió dels sistemes democràtics i plurals ha permès la plena emergència a la normalitat de tantes comunitats lingüístiques europees històricament subordinades, com ara els flamencs, els finesos, els eslovens, els estonians, els lituans, els letons i els macedonis, entre d'altres.

1.2. Els esforços pel redreçament

Tot al llarg del segle XX s'han desenvolupat també nombroses però discontinües iniciatives per a assegurar el redreçament del català. L'IEC mateix és un testimoni de primer ordre d'aquesta voluntat de supervivència. És, però, un fet innegable que les iniciatives de més abast temporal i més repercussió en el cos social només han estat possibles durant els dos darrers decennis.

Per bé que repartits d'una manera desigual en l'àmbit lingüístic, els assoliments d'aquest darrer quart de segle són remarcables, fins al punt que fan del català un cas particular, sovint esmentat amb admiració en el marc de les llengües minoritzades d'Europa. En pocs lustres, el català ha passat de la condició de llengua bandejada a la de llengua oficial, tot i que no d'una manera exclusiva, a la major part del territori, i les restriccions que hi havia per a aprendre'l en l'àmbit escolar s'han vist clarament reduïdes. No hi ha gaires impediments legals perquè sigui la llengua d'ús habitual. El català és emprat àmpliament en bona part de les adminis-

tracions i en els sistemes d'ensenyament —encara que amb gravíssimes mancances— i en una proporció no gens negligible s'empra en els mitjans de comunicació i en el món de la creació i de les indústries culturals, encara que molt per dessota del que correspondria. A Andorra, fins i tot, és l'única llengua oficial del país, malgrat la situació gens puixant en què hi viu. Molt minsa n'és la presència en el món socioeconòmic, de la justícia, del pensament, de la recerca, de la publicitat i del lleure. Les noves tendències ideològiques, la mundialització i els avenços del que hom anomena «pensament únic» han provocat un perillós descens del sentiment identitari, especialment en comunitats nacionals on hi ha conflicte amb la política de grups hegemònics de llengua diferent; fins al punt que s'escampa de manera alarmant una concepció indiscriminadament negativa del nacionalisme, que és identificat amb la falta de solidaritat, el provincianisme tancat, l'involucionisme i, fins i tot, el fonamentalisme i el terrorisme.

Sovint, en sectors de les generacions més joves es perd la consciència del valor referencial i simbòlic de la llengua catalana; això fa que aquests sectors esdevinguin indiferents a la llengua i la cultura catalanes i que les subordinin a les llengües majoritzades entre nosaltres, l'espanyol, el francès, i l'italià segons el territori, i l'anglès. D'altra banda, la cultura dominant s'expressa gairebé sempre en una llengua que no és la nostra i que penetra a través de l'aparell mediàtic dins el món dels joves.

2. Les insuficiències i els reptes

2.1. Una llengua encara en segon pla

La llengua catalana continua trobant-se en una situació d'inferioritat en el seu propi espai comunicatiu i pateix limitacions molt serioses en el camp de la producció, la distribució i el consum culturals, i competeix en inferioritat de condicions amb productes en altres llengües.

El català continua pràcticament relegat en bona part del món socioeconòmic i en el de la justícia. Resten encara grans col·lectius que ignoren la llengua del país, ja sigui en termes generals, ja sigui pel que fa a competències específiques, com la lectura i l'escriptura. En resum, el català és, encara avui, una llengua minoritzada en la seva pròpia àrea lingüística. Cal remarcar que, tot i ser llengua cooficial i pròpia en la major part dels seus territoris, hom hi pot viure sense cap problema prescindint-ne del tot.

2.2. Una oficialitat condicional

Per tal de comprendre la dinàmica que governa l'ús del català cal, primer de tot, plantejar quin és el marc que determina les possibilitats efectives d'aquest ús. Així, no es pot oblidar que encara avui no s'ha assolit l'oficialitat de la llengua ni a la Franja, ni a la regió del Carxe ni a la Catalunya del Nord. De fet, en aquesta darrera àrea, la llengua pròpia ni tan sols disposa de la minsa protecció atorgada per la Carta

Europea de les Llengües Regionals o Minoritàries, fins al punt que hom no hi té reconegut ni el dret de servir-se de l'antropònim propi en català!

Pel que fa a la resta dels territoris —el Principat de Catalunya, el País Valencià i les Illes (Andorra és un cas a part)—, els diferents règims d'oficialitat aconseguits continuen massa lluny de garantir la plenitud de drets a l'hora de fer servir el català; tant a l'hora de realitzar accions quotidianes —com ara demanar una informació telefònica, adquirir un producte en una gran superfície o fer una consumició en un local públic— com a l'hora de dur-ne a terme de més transcendents —com ara seguir estudis universitaris, casar-se, divorciar-se o recórrer a l'Administració de justícia—, l'oficialitat del català és, en la pràctica, una oficialitat condicional, si no buida, subjecta a la bona voluntat de l'empresa, de l'Administració o del funcionari corresponent. Encara avui, voler viure en català al territori històric d'aquest idioma topa amb una infinitat d'obstacles derivats de la primacia conferida a les llengües hegemòniques dels estats respectius; uns obstacles que sovint converteixen de facto en paper mullat la noció mateixa d'oficialitat atorgada al català.

2.3. Les polítiques contra la igualtat

Les diferents polítiques estatals continuen posant el català en una aclaparadora inferioritat de condicions en el seu propi territori.

A l'Estat espanyol, en comptes d'avançar cap a plantejaments favorables al plurilingüisme igualitari, els poders centrals han decidit fins ara aprofundir d'una manera sistemàtica en els aspectes més desigualitaris dels mateixos textos constitucionals. Molt especialment, s'ha maldat per consolidar la diferència entre dues menes de ciutadans: d'una banda, els castellanoparlants, als quals es reconeix el dret al monolingüisme; d'una altra, tota la resta, als quals s'imposa el deure de conèixer una segona llengua —la de l'Estat espanyol. A l'Estat francès i a l'italià la situació és encara més greu. La política lingüística del Govern espanyol, en una complexa combinació d'actuacions i absència d'actuació molt lligada a la conjuntura partidista, ha cercat d'afermar aquesta distinció tot reforçant la supremacia del castellà a costa de les altres llengües. De fet, una vegada i una altra constatem que les demandes de «bilingüisme» es tradueixen en una combinació d'obligatorietat i supremacia per al castellà al costat de l'oplativitat i la marginalitat per a la resta de les llengües.

Si la major responsabilitat d'aquesta situació és dels governs dels estats centralistes, per la seva banda els governs autonòmics i els regionals no han mostrat ni mostren, en general, una actitud gaire decidida en pro de la defensa i l'extensió del coneixement i, sobretot, de l'ús social de la llengua catalana. En el cas de Catalunya, fins ara ni tan sols ha estat possible que fos plenament aplicada la Llei de política lingüística del 1998, perquè els responsables polítics, en nom d'una convivència pacífica, s'han inhibit de fer-la complir escrupolosament; el

Govern de la Generalitat de Catalunya ha preferit descarregar els seus propis deures en els ciutadans i en el Govern de Madrid. Pitjor és encara la situació en els altres territoris dels estats espanyol, francès i italià.

2.4. Els corrents contra la diversitat lingüística

El desplegament de les polítiques estatals només s'ha pogut produir a causa de l'afermament en els discursos públics d'ideologies que justifiquen la imposició de les llengües estatals fora de llur territori històric, amb el consegüent arraconament de les altres llengües. A França, els discursos jacobins francocèntrics impregnen tota reflexió sobre la diversitat. En el cas espanyol, predominen les veus que destaquen la manca d'interès per les «altres» llengües i cultures. Hom constata, a més, l'extensió dels discursos que minimitzen l'abast de les polítiques estatals adverses.

En un context com aquest, el neguit per l'estatus i l'esdevenidor del que és patrimoni lingüístic comú no sembla que sigui prou compartit més enllà del nostre territori, i encara aquí ho és d'una manera insuficient. Malauradament, ni Espanya ni França ni Itàlia no semblen haver desenvolupat la més mínima lleialtat envers les preocupacions lingüístiques de llurs ciutadans catalanòfons. Com es pot explicar altrament, primer la tebior i, després, la sol·licitud enverinada d'oficialitat del català a les institucions europees? Com es pot justificar, si no és pel menyspreu, que s'arribi a argumentar que cal suprimir les denominacions en altres llengües d'una empresa pública com Correos per tal que aquesta empresa guanyi en imatge corporativa? Com s'expliquen, si no és per la voluntat de minorar la nostra llengua, els reiterats intents de fragmentar-la, afavorint el secessionisme lingüístic? Els exemples d'aquest al·lunyament són quotidians i innombrables, i no cal fer-ne ara un memorial. Tanmateix, és preocupant que persisteixi aquest marc de nul·la lleialtat, o fins i tot d'hostilitat oberta, envers les altres llengües de l'Estat, per tal com repercuteix en contra de les polítiques necessàries per a la supervivència i l'ús del català en la vida quotidiana.

3. L'habitució al canvi de llengua, una amenaça per a la supervivència

Els discursos complaents, les limitacions imposades per l'oficialitat condicional, la força de les polítiques obertes o encobertes per a afavorir les llengües estatals, acaben provocant l'erosió del lloc del català en la nostra societat. Posats constantment en la necessitat de triar entre una llengua suposadament salvada però sistemàticament presentada com a problemàtica —el català— i una altra d'aparentment neutra i sense cap d'aquests problemes —la llengua estatal—, molts catalanoparlants van fent habitual la dimissió lingüística fins a concebre-la com l'únic comportament normal, i l'únic educat. Interioritzen, així, una mena de sentiment d'obligació de passar-se a la llengua dels altres sense tenir dret a

la reciprocitat, i acaben identificant inconscientment el resultat d'unes polítiques lingüístiques llargament imposades —l'obligació de conèixer la llengua estatal i de passar-s'hi en ser-ne requerits— amb una decisió lliurement presa.

El plurilingüisme i l'apreciació de la diferència, també lingüística, són un patrimoni que les nostres societats han de preservar amb la màxima cura. Ara i aquí, però, cal ser conscients que l'habitució al canvi a la llengua hegemònica constitueix un perill de primera magnitud que amenaça molt seriosament la mateixa supervivència del català. Fer habitual aquest procés perpetua l'existència de ciutadans de dues classes, els uns monolingües i els altres bilingües. Aquesta actitud desincentiva els qui estan en situació d'aprendre el català, ja que constantment se'ls priva de la pràctica amb els nadius, és a dir, de l'únic context que estimula veritablement l'aprenentatge. El canvi habitual deixa entendre que no paga la pena d'aprendre català i reforça la percepció que, mentre que els no-catalanoparlants tenen tot el dret a mantenir-se monolingües, els catalanoparlants, en canvi, estan moralment obligats a canviar de llengua. En una societat oberta com la catalana, en què la incorporació de persones nascudes fora del nostre territori constitueix un element estructural, no pas conjuntural, dels comportaments demogràfics, el canvi a la llengua estatal hegemònica genera un cercle viciós (menys ús ⇒ menys aprenentatge ⇒ encara menys ús) que podria constituir, si no s'hi posa remei a temps, una sentència de mort per al català. I els remeis s'han de generar tant des dels governs autonòmics com des dels governs estatals; no es pot exigir a la ciutadania una militància activa permanent a favor de la llengua pròpia; els governs han d'ésser capdavanters en la creació de les condicions que frenin la progressiva substitució lingüística.

4. Una cruïlla decisiva: riscos i oportunitats per al català

El context actual de construcció europea i de mundialització constitueix una cruïlla que no sols fa encara més punyents les mancances imposades a la normalització de la llengua catalana, sinó que també implica un veritable canvi d'època que conduirà, en bona part, a un nou ordre internacional també en termes lingüístics. Cal, doncs, que la comunitat catalanòfona prengui consciència tant dels riscos com de les oportunitats que se li presenten, i actuï amb intel·ligència i celeritat per afrontar els primers i aprofitar les segones.

Els estudis recents semblen confirmar globalment un retrocés inquietant en l'ús social del català. Tanmateix hi ha algunes dades esperançadores. Així, per exemple, es constata que a l'àrea metropolitana de Barcelona els catalanoparlants, ara per ara, són fidels a la llengua en el moment d'ensenyar a parlar els fills, i en el mateix territori hi ha un segment, petit però significatiu, d'habitants que parlen amb els pares en castellà i amb els fills, en canvi, en català.

De tota manera, no ha de sorprendre que l'ús verbal del català hagi progressat menys que el coneixement de la llengua, que ha fet un gran pas endavant en els darrers vint anys.

Ningú no pot predir com serà exactament el nou ordre lingüístic internacional; però sí que en podem intuir, com a mínim, algunes característiques. En primer lloc, es dibuixa una llengua hegemònica, l'anglès, que ocupa i ocuparà encara més les funcions de llengua global, especialment en les comunicacions internacionals i la recerca de punta. En segon lloc, és molt probable que el nou ordre comporti l'extinció de bona part de les llengües menors i de les més afeblides, sobretot de les que estiguin més lligades a modes de vida tradicionals i que no siguin capaces de dotar-se de les institucions i les eines necessàries per a inserir-se adequadament en la societat del coneixement.

Instal·lat en una societat desenvolupada del primer món i amb un volum de parlants mitjà, el català no hauria d'entrar en la categoria de llengües amenaçades per la mundialització, si no és que l'hi empenyen la malvolença dels uns o la dimissió dels altres. Els parlants de català tenen dret a aspirar com a mínim a la mateixa seguretat lingüística de què gaudeixen els parlants de comunitats equiparables. En la mesura que la mundialització permet superar els horitzons locals i veure el món directament sense passar pel filtre de l'estat nació, la comunitat lingüística catalana ha de prendre consciència que, ara com ara, és posada injustament en unes condicions de desavantatge que comprometen la seva supervivència. Sense anar més lluny, l'observador mínimament objectiu hauria de contemplar amb perplexitat el que constitueix una anomalia democràtica de primer ordre: mentre nombroses comunitats lingüístiques d'arreu de la Unió Europea, iguals o menors en demografia, potencial econòmic i producció cultural que la nostra, veuen garantits sense problemes llurs drets lingüístics per les institucions comunes en el projecte europeu, el català és exclòs d'aquest reconeixement pel simple fet que els estats en què la nostra és llengua històrica es neguen a fer valer els drets dels ciutadans catalanoparlants, i els governs autonòmics respectius no actuen amb la contundència necessària per a aconseguir-ho.

La mundialització no hauria de provocar la desaparició de llengües, però la pot afavorir si els responsables polítics no hi reaccionen adequadament i no les doten de les estructures convenients per a aprofitar-ne els beneficis. I, ara com ara, el català s'enfronta als desafiaments de la mundialització mancat d'un suport institucional sòlid, mentre que els seus parlants contribueixen a mantenir la diversitat lingüística de la resta del continent.

5. Proposta de l'Institut d'Estudis Catalans

Davant aquesta situació, i en la mesura que la política i la planificació lingüístiques formen una part indestriable de la gestió global del país, l'Institut d'Estudis Catalans convida els diferents actors de la vida política, social, econòmica, cultural i científica a reflexionar a fons sobre els nous desafiaments que es plantegen en la nostra societat pel que fa a l'ús del català i a prendre les mesures pertinents per a respondre-hi. És per això que:

a. L'IEC reclama de totes les institucions públiques d'arreu del territori que prenguin consciència de la gravetat dels desafiaments a què ens enfrontem a propòsit de la supervivència del català, que manifestin explícitament llur preocupació i que assumeixin el lideratge que els correspon a l'hora d'avançar en la recuperació i l'impuls de l'idioma, cadascuna en el seu camp d'actuació respectiu. Molt especialment, l'IEC insta els responsables polítics a prendre les mesures necessàries perquè es vegi plenament garantida la seguretat lingüística imprescindible per a la sostenibilitat de la comunitat lingüística catalana en el conjunt del seu territori.

b. L'IEC recorda a les institucions de la societat civil llur deure cívic de promoure l'ús de la llengua i la necessitat que aquest ús prengui un nou impuls, com a única via perquè esdevingui una veritable eina d'integració col·lectiva.

c. L'IEC convida la ciutadania a prendre consciència de les dimensions del problema i de les seves arrels, a reforçar el consens social entorn de la necessitat d'impulsar l'autoestima i la consideració social de la nostra llengua tant en la vida pública com en la privada, a protagonitzar aquest progrés i a reclamar-lo a les institucions del país. Molt especialment, l'IEC vol alertar dels perills que representa fer habitual el canvi de llengua per a la supervivència mateixa del català. Caldria fer ben explícit que només la implicació personal de cadascú, independentment de la llengua d'origen, podrà ajudar a superar aquest perill.

d. L'IEC recalca la gran responsabilitat que tenen les nostres universitats en la defensa de l'ús del català, no solament en relació amb el fet que sigui emprat a les aules, sinó també pel que fa a la seva presència en les publicacions que es generen dins els departaments. És especialment greu la manca d'atenció a les publicacions acadèmiques en català a l'hora de avaluar currículums professionals.

e. L'IEC recorda que els nostres representants polítics tenen l'obligació de projectar la nostra cultura i la nostra llengua arreu del món. L'IEC creu fermament en les nostres possibilitats de projecció exterior i insta els nostres governants a dedicar un pressupost ambiciós a la seva promoció escrita i audiovisual, tant de la cultura científica com de la humanística.

f. L'IEC recorda igualment als nostres representants polítics que han d'exigir del Govern de l'Estat espanyol el compliment del mandat constitucional de protegir totes les llengües del seu territori i el respecte al criteri de l'IEC, que és el de la romanística internacional i el de la Real Academia Española sobre la unitat del català.

g. L'IEC insta les autoritats polítiques a establir que hi hagi requisits legals eficaços de coneixement del català per a tots els funcionaris que exerceixin en els territoris de parla catalana.

h. L'IEC insta també tots els professionals a emprar el català en la correspondència i en els informes i escrits que generi la pràctica de llur professió, especialment en els àmbits de la medicina i de la jurisprudència, que són aquells on la presència del català és crucial.

i. Igualment, l'IEC demana a totes les empreses del país que mostrin activament i de manera prioritària un capteniment favorable a l'ús parlat i escrit de la llengua catalana en totes les actuacions.

j. L'IEC fa una crida a totes les institucions oficials dels estats en què el català és una de les llengües existents per tal que facilitin les condicions que menin a l'aparició d'una lleialtat lingüística que es basi en criteris de sostenibilitat, respecte i apreciació de la diversitat lingüística com a forma d'enriquiment mutu.

k. L'IEC entén que, malgrat que és imprescindible la col·laboració dels ciutadans dels territoris de llengua catalana i dels estats centrals de què depenen, al capdavant l'existència normal del català no es pot basar només en el voluntarisme militant dels seus parlants ni en el canvi ideologicopolític dels governs estatals. És essencial el compromís dels governs autonòmics de les comunitats de llengua catalana.

l. L'IEC reclama a les administracions dels territoris de llengua catalana que reflecteixin en la legalitat llurs pròpies planificacions lingüístiques i, consegüentment, que creïn les condicions que facin del tot necessari i imprescindible el coneixement i l'ús social de la llengua catalana per a poder viure en qualsevol dels seus territoris.

Octubre del 2004